

Modernization of Islamic values in the development of civil society

Abdullaev AKMAL¹

NamSU, Namangan

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021
Received in revised form
20 February 2021
Accepted 15 March 2021
Available online
15 April 2021

Keywords:

Islamic values,
civil society,
Islamic traditions,
spiritual heritage,
culture, politics,
economics and
social relations.

ABSTRACT

The article substantiates the need to modernize Islamic values in the development of civil society, reveals that Islamic cultural values and traditions, the great spiritual heritage of world Islam in many ways not only contributed to the historical development of our region and formed a qualitatively new image.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда Исломий қадриятлар модернизацияси

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Исломий қадриятлар,
фуқаролик жамияти,
Ислом урф-одатлари,
маънавий мерос,
маданият,
сиёсат,
иқтисодиёт
ва ижтимоий
муносабатлар.

Мақолада фуқаролик жамиятини ривожлантиришда Исломий қадриятлар модернизацияси зарурлиги исботланиб, Ислом маданий қадриятлари ва урф-одатлари, жаҳон исломи қолдирган улкан маънавий мерос кўп жиҳатдан минтақамизнинг тарихий тараққиётига қўшган ҳиссаси ва унинг сифат жиҳатдан янги қиёфасини шакллантирганлиги очиб берилган.

¹ Senior Lecturer, Department of National Ideology and Law Education, NamSU, Namangan, Uzbekistan.

Модернизация Исламских ценностей в развитии гражданского общества

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Исламские ценности,
гражданское общество,
Исламские традиции,
духовное наследие,
культура,
политика,
экономика и
социальные
отношения.

В статье обосновывается необходимость модернизации Исламских ценностей в развитии гражданского общества, раскрываются Исламские культурные ценности и традиции, великое духовное наследие мирового ислама, во многом способствовавшим историческому развитию нашего региона и формированию качественно нового имиджа.

КИРИШ

Давлат ҳокимияти ва унинг бошқарув тизимини ривожланиши муаммоси исломда асосий масалалардан бири ҳисобланади. Бу замонавий мусулмон жамиятларида ислоҳотлар ва демократия билан миллий ва диний ўзига хосликнинг анъанавий ва асосий қадриятлари билан бевосита боғлиқдир. Анъанавий жамиятларда янги демократик усуллар ва бошқарув шаклларига ўтиш, аксарият мусулмон давлатлари сақланиб қолганидек, одатда секин ва оғриқли кечади. Бундай жамиятларда аҳолининг анъанавий фикрлаш ва менталитети, айниқса, ҳаракациз одамлар орасида Ғарб мамлакатларида бўлгани каби тез ўзгариб кетмайди. Бироқ, ҳеч қандай шубҳа йўқки, глобаллашаётган дунёда бу жараёнлар тобора кучайиб боради ва сиёсий жиҳатдан қайтарилмасдир. Шу ўринда таъкидлаш керакки, ҳозир минтақанинг глобаллашув жараёнига қўшилиш даражасини белгилайдиган янги тенденциялар пайдо бўлмоқда. Аммо ижтимоий-маданий трансформациялар даражасидан қатъи назар, аҳолининг диний эътиқодлари устун бўлган маънавий компонентнинг таъсири ўзгармайди. Чунки ислом кўп жиҳатдан маданият, урф-одатлар, урф-одатлар, турмуш тарзини белгилайди, лекин энг муҳими, минтақа аҳолисининг кўп асрлик ўзини ўзи бошқариш амалиётини белгилайди. Шу боисдан ҳам бугунги кунда унинг аҳамияти айниқса ўсиб бормоқда, бу демократлаштириш, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва кенгайтириш жараёнларининг шакллари ва бошқа жиҳатларида, масалан, нодавлат нотижорат ташкилотлари, шу жумладан диний хайрия жамиятларининг ўсиши орқали намоён бўлади.

Авлоддан-авлодга ўтаётган ислом динининг маънавий-ахлоқий асослари таъсири остида нафақат маданий ва тарихий тафаккур шаклланади, балки янги турдаги сиёсий тафаккур ҳам шаклланади, бу эса фуқаролик жамияти асосларини яратишга ёрдам беради. Бугунги кунда мусулмон мамлакатларида, шу жумладан Ўрта Шарқда кузатилаётган режимни ўзгартириш вариантлари одатда ўзига хос моделга айланади, уларга элита, шу жумладан Марказий Осиё давлатларида тақлид қилиш ҳолатларини учратишимиз мумкин. Бундан кўзланган мақсад – ҳокимиятнинг анъанавий асослари ва узлуксизлигини сақлаб қолиш билан бирга замонавийроқ бошқарув шаклларига силлиқ ўтишдир. Шу муносабат билан, бизнинг фикримизча, ушбу масалани Яқин Шарқдаги араб давлатлари мисолида, уларда шаклланган ижтимоий-сиёсий муносабатлар тури бўйича энг яқин деб ҳисоблаш мақсадга мувофиқдир. Бироқ, замонавий мусулмон дунёсининг кўплаб давлатлари демократик

ҳокимият ва сиёсий ҳокимият механизмларига амал қилишга интилоқда. Уларнинг сиёсий тизими аста-секин плюралистик моделда амалга оширилмоқда: давлат мустақил ижтимоий гуруҳларни бошқариш имкониятлари чекланган, фуқаролар тобора фаолроқ ва ихтиёрий равишда сиёсатда иштирок этмоқдалар, давлат раҳбарлари жамиятга яқинроқ, моддий манфаатлар ва ахлоқий қадриятларнинг фарқланиши сиёсатни секуляризация қилишда ва динни давлатдан ажратишда акс этади. Шунга қарамай, ушбу мамлакатларда бу жараёнлар нотекис ва анча оғриқли, табиийки, аввалги диний қадриятларнинг янги тикланиши (ёки мослашуви) билан боғлиқ ҳолда давом этмоқда. Ушбу ҳодиса кўп асрлар давомида жамоат онгини шакллантирган ислом анъаналари, шариат меъёрлари сақланиб қолиши билан боғлиқ. Мустақилликни қўлга киритиш ва унинг пойдеворини мустаҳкамлаш даврида араб давлатлари раҳбарлари муҳим ваколатларга эга бўлдилар, улар нафақат президентлар, бош вазирлар, сиёсий ва ҳарбий раҳбарларнинг функциялари билан чекланиб қолмасдан, балки “миллат оталари”, “миллий озодлик ҳаракатлари фаоллари”га айланишди. Шундай қилиб, мустақилликни қўлга киритиш даврида ҳокимият тепасига келган араб давлатлари раҳбарларининг кўпчилигининг авторитаризми кўп жиҳатдан жамиятнинг уларни бундай кенг ролда идрок этишга тайёрлиги, яъни ўзига хос тарихий олд шартлари ва одамларнинг психологик тайёргарлиги билан боғлиқ ҳолда намоён бўлди. Шу сабабли, ўзларининг бошқарув шакллари билан ажралиб турадиган деярли барча Яқин Шарқ давлатлари жамият томонидан миллий-давлат мавжудлигининг тўлиқ қонуний усули сифатида қабул қилинадиган кучли (харизматик) олий ҳокимият билан алоҳида ажралиб туради.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ (LITERATURE REVIEW)

Модернизация тушунчасининг ўзига хос хусусиятлари мураккаблик (маданият, саноат, сиёсат, иқтисодиёт ва ижтимоий муносабатлар бир вақтнинг ўзида ўзгаради), инқилобий (бир зумда сифатли сакраш), универсаллик (фарқлар, модернизация усуллари минимал) ва алгоритмлик (сабаб-оқибат алоқаларининг башорат қилиниши) маъно-мазмун касб этади. Ушбу ҳолатлар тақлиф қилинаётган тузилмаларнинг спекулятивлиги ва кўпроқ Ғарб тажрибасига таянишидан келиб чиқади. Иккинчиси узоқ вақтдан бери ғарблаштириш билан модернизация қилиш жараёнининг синоним сифатида ишлатиш ҳолатлари ҳам учраб турибди. Д. Рушейер қисман сиёсий модернизация қилиш концепциясида, аввало, ўзгаришларнинг бундай мураккаблигини мураккаблигини рад этади. Унинг таъкидлашича, фуқаролик жамиятини ривожлантиришда ижтимоий-маданий қадриятлар ўзгариши мумкин ва жамият ўзининг асосий кўрсаткичлари жиҳатидан қанчалик бир ҳил бўлса, уни модернизация қилиш учун шунча кўп ресурслар талаб қилинади ва шунчалик оғир хатарлар унга ҳамроҳ бўлади.

Модернизациянинг кўп қаторли модели пайдо бўлиши билан демократия-нинг сиёсий ўзгаришлар жараёнида илгари беқиёс рол ўйнаши шубҳа олинмоқда. Шундай қилиб, ҳақиқат сиёсий ва ижтимоий модернизация назариясининг ривожланишининг дастлабки босқичида тақлиф қилинган моделларга қараганда анча мураккаб бўлиб чиқди. Ижтимоий-иқтисодий, ривожланиш даражаларининг фарқи, ташқи сиёсий омилларнинг ўзига хос хусусиятларига эътибор бериб, 60-йилларнинг охиридан бошлаб олимлар ўрганилаётган модернизация объектларининг географиясини кенгайтирдилар; ва уларнинг воситаларини ҳозирги сиёсий

ўзгаришларнинг инқирозлари тажрибаси билан тўлдирди. Сиёсий жараёнлар уларнинг ижтимоий-маданий шароитларини инобатга олган ҳолда таҳлил этила бошланди. Миллий урф-одатларни ҳисобга олмасдан ривожланиш узоқ муддатли истиқболда хавfli ҳисобланади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ (RESEARCH METHODOLOGY)

Анъанавий ва модернизация қилинган меъёрларнинг зиддиятли потенциалига таъсир қилувчи реал ўзгаришлар ва омилларнинг зиддиятлари ва номувофиқликларини таҳлил қилиш анаънаси мавжуд. Бу эса жамият тараққиётида сиёсий ва диний элитанинг ролларини чуқур кўриб чиқишни талаб қилди. Сиёсий модернизация – бу ўзгаришларни бошидан кечираётган жамият ҳаётидаги жуда муҳим ва қийин даврдир. Бу ижтимоий ва иқтисодий ресурсларни сафарбар қилишни, маъмурий ҳокимиятнинг қатъиятлилигини, шунингдек, ушбу ҳудуд аҳолисининг кўпчилигидан тушунишни ва қўллаб-қувватлашни талаб қилади. Шу боисдан ҳам исломни модернизациялаш тарафдорлари ёшларни ахлоқий тарбиялаш бўйича ишларни миллий тикланиш жараёнида муҳим шарт деб биладилар, бу уларнинг онгида маълум фазилатларни шакллантиришни назарда тутаяди, Фақатгина одамлар маънавиятини тиклаш йўлида жамият равнақи учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиш мумкинлигини, ҳар бир инсон ўзини ўзи ривожлантиришга интилиши кераклигини таъкидлаб, ҳар бир шахс нафақат жамият манфаатларига онгли равишда ва эркин итоат қилиши керак, шунингдек, ислом дини, авваламбор, одамларнинг реал турмуш тарзи эканлигини англаш муҳим. Дарҳақиқат, мустақил давлатни ривожлантириш ва мустақкамлаш учун ҳар бир мусулмон ўзини ватанпарвар деб билиши ва жамиятда ҳамжиҳатлик ҳукм суриши учун ҳамма нарсани қилиши зарур. Маълумки, ислом қонунларга бўйсунуш ва улар баҳам кўрган қадриятларни ҳурмат қилиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки уларнинг аксарияти замонавий ҳуқуқий тизимларга мос келади ва Ўзбекистон қонунчилиги тамойилларига зид эмас.

Замонавий қадриятлар соҳасидаги Ғарб ва Ислом тажрибалари ўртасидаги фарқ катта бўлиб қолмоқда. Ғарбнинг тарихий тараққиёти учун янги ўзгаришлар табиий бўлган бўлса, мусулмонлар уларни бегона ва ташқаридан мажбурланган деб қабул қилишди. Ғарб жамиятида, мусулмон дунёсида ҳанузгача кузатилаётган янги ўзгаришларга интеллектуал ва ижтимоий қаршилик баъзан аниқ ва кучли бўлиб келган. Мусулмонларнинг замонавийликка бўлган нуқтаи назари тубдан фарқ қилар эди, замонавий тизимлар, муассасалар ва воситалар улар томонидан рад этилмаган бўлса ҳам, мусулмонларнинг коллектив онги бошқарув ва бошқарув тили бегона эканлигига бефарқ қараб туролмайди.

Ижтимоий тараққиётнинг замонавий босқичи феномени ислом қадрият-ларини тиклаш ва кенг тарқатиш жараёни билан алоҳида ажралиб туради. Шунга ўхшаш тенденциялар Марказий Осиё мамлакатларида ҳам юз бермоқда, улар кўп асрлик ислом цивилизацияси тарихи билан боғлиқ. Давлат суверенитетининг қўлга киритилиши Марказий Осиё мамлакатларида, хусусан, Ўзбекистонда мусулмон қадриятларини тиклашнинг янги босқичини бошлаб берди. Маълумки, Ўзбекистон дунё ҳамжамиятига асосан ислом дини таъсири остида шаклланган маданий ва интеллектуал анъанавий қадриятлари билан кенг танилган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Ҳозирги кунда Ўзбекистонимизнинг китоб фондларида 100 мингдан зиёд қўлёзма асарлар сақланмоқда. Афсуски, бу нодир китоблар ҳали тўлиқ ўрганилмаган, улар олимлар ва ўз ўқувчиларини кутиб турибди. Ушбу ноёб асарларда

бугунги давр ўртага қўяётган жуда кўп долзарб муаммоларга жавоб топиш мумкин. Хусусан, Ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини чуқур очиб берадиган, барча одамларни эзгулик, меҳр-оқибат ва ҳамжиҳатлик йўлида бирлашишга даъват этадиган теран маъноли фикр ва ғоялар бугун ҳам ўз қиммати ва аҳамиятини йўқотган эмас. Лекин биз ана шундай ноёб мерос ворислари, шундай бойлик эгалари бўлатуриб, уларни ҳар томонлама ўқиш-ўрганиш, халқимиз, аввало, унибўсиб келаётган ёшларимизга, жаҳон ҳамжамиятига етказиш бўйича, етарли иш қилмаганимизни ҳам очиқ тан олиш керак” [1].

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР (ANALYSIS AND RESULTS)

Ислом дини Ўрта асрларнинг бошларида Ўрта Осиёда ёйила бошлади. Бугунги кунга келиб собиқ Совет Иттифоқининг аксарият мустақил давлатларида Ислом энг кенг тарқалган дин ҳисобланади. Ушбу мамлакатларга Марказий Осиё, Шимолий Кавказ, Закавказия республикалари, шунингдек Татаристон, Бошқирдистон ва Россия Федерация-сининг айрим таркибий тузилмалари киради. Умумий ўтмиш бўлган совет социалистик давлатчилиги кўп жиҳатдан татбиқ этилган ва минтақамиз мамлакатлари аҳолиси учун бегона эди, чунки у ўзининг асосий маънавий-ахлоқий қадриятларига билан бизга мос келмас эди. Марказдан бошқариладиган давлат тузуми маълум бир манқурт учун, на ўз турини ва на қабиласини, на ўз халқининг тарихини, на унинг урф-одатларини эсламайдиган одам учун мўлжалланган. Шунинг учун ҳам ушбу давлатчилик тизимида эълон қилинган билан ҳақиқатда мавжуд бўлган нарсалар ўртасида жуда катта фарқ мавжуд бўлган. Инсон, унинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари ушбу тизимдаги сўнгги ўринлардан бирини эгаллаган эди.

Собиқ СССРдаги ҳукмрон Коммунистик партиянинг юқори қисми диний жамоаларни халқларнинг онги учун курашда ўзларининг рақобатчилари деб билган ва бутун тарих давомида динни бузиш, қолган зиёли мусулмон инсонларни йўқ қилиш ва бўйсундириш учун энг шафқатсиз чораларни кўрган. Ўн минглаб ислом зиёллари қатағон қилинди. Минглаб масжидлар ва юзлаб мадрасалар тугатилди, уларнинг кўпчилигининг бинолари халқимиз ва цивилизацияли инсоният учун меъморий ва тарихий аҳамиятга эга бўлган. Дин сунъий равишда мафкуравий курашнинг кескин жабҳаларидан бирига айланди [2]. Худди шу сабабларга кўра Марказий Осиёдаги собиқ Совет Иттифоқи республикаларида, ислом таълимига тақиқ қўйилганида, жуда кўп сонли юқори маълумотли ислом ўқитувчилари бўлиши мумкин эмас эди. Аммо ҳар хил хурофотлар гуллаб-яшнади, баъзида реакцион, уларнинг ташувчилари бугун баъзида энг юқори ҳақиқатга даъво билан чиқиб, уни бутун аҳолига юклайди ва одамлар тақдирини тасарруф этиш ҳуқуқини беради [3]. Гарчи социалистик тузум даврида Ўзбекистонда диний бинолар сони кескин камайган бўлса (бутун улкан республикада юздан кам масжид бор эди), ислом анъаналари ўзбек халқи дунёқарашининг энг муҳим таркибий қисми бўлиб қолаверди. Аммо Совет Иттифоқи даврида ҳокимият дунёвий бошқарув тизимини яратишга муваффақ бўлди, унда бошқа динлар қатори ислом ҳам жамиятдаги сиёсий ҳукмронликни талаб қила олмади. Бу даврда Ўзбекистондаги ислом коммунистик ҳокимият унга юклатган роли кифояланишга мажбур эди.

Бу даврда миллий ўз-ўзини англашнинг ўсишидаги табиий тенденция эътиборга олинмади. Кўплаб муқаддас миллий байрамлар тақиқланган - Наврўз, Рамазон, Қурбон Ҳайит ва бошқалар. Улар Ислом цивилизацияси бошланганда ислом илмлари байроғини кўтарган буюк аждодларимиз номларини Ўзбекистон халқи

хотирасидан ўчиришга ҳаракат қилдилар. Уларнинг ёрдами билан Мовароуннахр ўзининг олтин даврини цивилизация орасида яшади. Ва бу ҳурматга сазовор бўлган аждодлар орасида дунёга тарқалган исмлар бор. Булар, хусусан, Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмий, Аҳмад бин Муҳаммад ал-Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Маҳмуд аз-Замахшарий каби таниқли муҳаддислар, илоҳиётчилар, илоҳиётчилар ва таниқли маданият арбоблари Аҳмад Яссавий, Имом ат-Термизий, Абу Мансур Мотуридий, Бурхониддин Маргинани, Абдухолиқ Гиждувоний ва бошқалар. Уларнинг қўплаб илмий ишлари ва асарлари ўзбек исломшунослигининг таъсирчан қатлами бўлиб, дунё ҳамжамияти учун катта аҳамиятга эга бўлган. Бу алломаларни жаҳон маданий меросининг бир қисми сифатида ўрганиш ҳозирги даврда илм-фаннинг муҳим вазифаларидан биридир: Халқнинг маданий қадриятлари, маънавий мероси минг йиллар мобайнида Шарқ халқлари учун қудратли маънавият манбаи бўлиб хизмат қилган. Узоқ вақт давом этган қаттиқ мафкуравий тазйиққа қарамай, Ўзбекистон халқи авлоддан авлодга ўтиб келган ўз тарихий ва маданий қадриятларини ҳамда ўзига хос анъаналарини сақлаб қолишга муваффақ бўлди. Жаҳон илм-фани учун Мовароуннахрда фаолият олиб борган олимлар, улар жумласида эса фақиҳларнинг меросини ҳам ўрганиш муҳим аҳамиятга эга [4].

1991 йилда, Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг, мамлакат учун иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва бошқа қўплаб масалаларни ҳал қилишда катта имкониятлар очилди. Дин ҳам четда турмади. Мустақилликка эришгандан буён Ўзбекистон ўзининг бой маданий меросини тиклаш ва янада ривожлантириш йўлини танлади. Шу билан бирга, бой илмий ва маданий меросни ўрганишга, ислом оламида машҳур бўлган илоҳиётчилар номи билан боғлиқ муқаддас жойларни тиклаш ва ободонлаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мустақиллик йилларида Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий, Бурхонуддин Маргинани каби буюк илоҳиётчиларнинг номлари, илмий ва маданий мероси тикланди.

Қадимги даврлардан бошлаб Ўзбекистон ислом оламининг маданий ва маънавий маркази сифатида машҳур бўлиб келган. Ислом цивилизациясини шакллантириш ва ривожлантириш, ушбу муқаддас диннинг ғояларини тизимлаштириш ва тарқатишда аждодларимиз, дунёга машҳур илоҳиётчилар, файласуфлар ва мутафаккирларнинг хизматлари буюқдир.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов ташаббуси билан ўзбек халқининг маънавий ва маданий қадриятларини тиклаш, бой илмий ва диний меросни ўрганиш, муқаддас ибодат жойларини реконструкция қилиш ва ободонлаштириш ишлари давлат сиёсатининг устувор йўналишлари даражасига кўтарилди. Шундай қилиб, мамлакатда ҳар йили ўнлаб конференциялар ва семинарлар, “давра суҳбатлари” ва ислом дини ривожланишининг турли жиҳатлари бўйича муҳокамалар бўлиб ўтмоқда, бу эса хорижий давлатларнинг ижтимоий-сиёсий, академик ва тадқиқот доиралари ўртасида кенг резонанс келтириб чиқаради.

Дунёда радикал экстремистик мафкура ва халқаро диний экстремизм ва терроризм таҳдиди кучайиб бораётган бир пайтда биз Ўзбекистоннинг ёшларга ислом динининг асл моҳиятини тушунтиришга қаратилган саъй-ҳаракатларини мамнуният билан қабул қиламиз. Шу нуқтаи назардан, Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистонда Халқаро Ислом академиясини, Самарқанддаги Имом Бухорийнинг халқаро илмий марказини ва Тошкентдаги Ислом цивилизацияси марказини ташкил этиш бўйича ташаббуслари долзарб аҳамиятга эга. Биз биламизки, ушбу

муассасаларнинг асосий вазифаси исломий қадриятларни тарғиб қилиш, мусулмон давлатлари ўртасидаги бағрикенглик, бирдамлик, ислом дини меросини ҳурмат қилиш ва асраб-авайлаш, тинчлик, барқарорлик, конфессиялар ва миллатлараро тотувлик, дўстлик, яхши қўшничилик, ўзаро ҳурмат ва ҳамкорлик ва ўзига хос дин сифатида ислом ҳақидаги билимларни кенг тарқатишдир. Шу ўринда таъкидлаш керакки, баъзи араб-мусулмон давлатлари билан алоқаларнинг фаоллашиши, хусусан, саудиялик сайёҳларнинг қолишини енгиллаштириш бўйича қабул қилинган қарорлар Ўзбекистоннинг минтақамиз билан яқинлашишга самимий қизиқишини кўрсатмоқда.

Умумий исломий қадриятларни сақлаб қолиш, маънавий меросни тарғиб қилиш учун биз Ўзбекистондаги янги ташкил этилган ўқув ва илмий марказлари билан Ислом тарихи, ислом илми, маданияти, санъати ва цивилизацияси тарихининг турли жиҳатларини биргаликда тадқиқ этиш учун ҳамкорлик қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бу ҳақда йирик адабиётшунос олим академик Б.Н. Валихўжаев шундай фикрларни билдирган эди: “мусулмон оламидаги илмий ва бадиий тафаккур маълум маънода ислом яратган илмий-бадиий ёдгорликлар ва фалсафий қарашлар негизида ривожланиб, уларни бадиийлик қонуниятлари ва замон талаблари асосида янгидан-янги босқичга кўтарган ёки, иккинчи хил қилиб айтганда, ғоявий жиҳатдан умумий бўлган нодир бадиий асарларни майдонга келтирган. Шундан-да мусулмон оламидаги бадиий ёдгорликларнинг ўзаро ўхшашлиги ва шунинг билан бир қаторда, ўхшамаслиги анъанаси, яъни назирда беназир йўналиши кўзга ташланади. Яна бир томони шундаки, мусулмон оламига мансуб муқаддас китоб – Қуръон ҳам, нодир ҳадислар ва фикр илми ёдгорликлари ҳам фақат ислом динини ўз эътиқоди деб билганлар манфаатларинигина кўзлаб қолмай, бали ақли китоб – Таврот, Забур, Инжил ва Қуръондаги қонун-қоида ва фалсафий ақидаларга ишонувчиларнинг ҳамда умуман инсон зотининг – бани Одам манфатларини кўзлаганликлари билан умумбашарий ва байналмилал аҳамиятга моликдир. Шуларни ҳисобга олганда маданиятимиз тарихини кенг кўламда ўрганиш зарурияти ўз-ўзидан равшан бўлиб қолади” [5].

Юқорида айтиб ўтилганларга асосланиб айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси мустақилликнинг дастлабки йилларида суверен демократик давлат сифатида ислом цивилизациясини тиклаш масаласида анъанавий исломий қадриятларни тиклаш бўйича бир қатор чора-тадбирларни белгилаб берган ва асосан амалга оширган. Ислом маданияти ёдгорликларини, анъана ва маросимларини, меъморий қадриятларни ва ўша даврда жаҳон цивилизация-сининг ривожланишини аниқлайдиган интеллектуал салоҳиятни тиклашда энг аниқ акс эттирилган. Минг йиллар давомида барқарор диннинг, шу жумладан исломнинг мавжудлиги ҳақиқати ҳам унинг инсоният табиатида чуқур илдиз отганлигини, ўзига хос бир қатор функцияларни бажараётганлигини тасдиқлайди. Дин, авваламбор, жамиятнинг маънавий ҳаётининг бир соҳаси бўлиб, ўзига сингиб кетган гуруҳ, шахс, умуминсоний ахлоқ меъёрларини акс эттирди, уларни одатий хулқ-атвор қоидаларига айлантди, маданиятга сезиларли таъсир кўрсатди. Ва айниқса муҳим бўлган дин (бу бизнинг ислом – бизнинг оталаримиз ва боболаримизнинг дини мисолида), одамларнинг имонини мустаҳкамлаш, уларни поклаш ва кўтариш, уларга ҳаёт синовлари, муаммолар ва муаммоларни енгишда куч бериш. мусибатлар, умумбашарий ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ва авлоддан авлодга етказишга ўз ҳиссасини қўшган. Шунинг учун дин инсоннинг ишончли ҳамроҳи, унинг ҳаётининг бир

қисмидир. Шундай қилиб, ислом маданиятининг замонавий қадриятларини органик идрок этиш учун зарур шарт-шароитлар яратилди. Ўзбекистон ва мусулмон дунёси мамлакатлари ўртасида фаол маданий алмашинув мавжуд. Ўзбекистон замонавий кўп миллатли қадриятларни англаш ва ўтказишга интилоқда, улар орасида ислом цивилизацияси ютуқлари алоҳида ўрин тутди.

Республикада исломнинг тарқалиши ниҳоятда хилма-хил бўлиб, деярли бутунлай Ўзбекистоннинг этник харитасига мос келади. Қадимги ислом анъаналарига эга бўлган Хоразмдан ташқари республиканинг ғарбий ва шимоли-ғарбий қисмларида асосан ўзбек халқининг шимолий кўчманчилар билан узоқ муддатли ассимиляция таъсири остида шаклланган туркий-мўғул субстратининг вакиллари яшайди. Улар исломни жуда кеч ва, шунингдек, “енгил” кўчманчи версияда қабул қилдилар. Бу исломга нисбатан уни сақлаш, асосан урф-одатлар ва урф-одатлар кўринишида етарлича мўътадил муносабатни олдиндан белгилаб қўйди.

Республиканинг марказий ва шарқий қисмида жойлашган йирик шаҳар марказларида анъанавий равишда еронийзабон савдогарлар ва хунармандлар Ислом ҳақида жуда хушёрлик билан яшаб, уни, авваламбор, ўзларининг шаҳар субмаданиятининг ажралмас қисми деб ҳисоблашган. Ушбу шаҳарларда нисбатан юқори даражадаги таълим даражаси ва уларнинг бир хил бўлмаган этник таркиби бу ерда исломнинг мўътадил шакллари қарор топишига олиб келди. Бироқ, 80-йилларнинг охири ва 90-йилларнинг бошларида ушбу шаҳарлар аҳолисининг катта қисмини ташкил етган рус тилида сўзлашадиган этник озчиликларнинг эмиграцияси шаҳар бўлмаган аҳолининг пайдо бўлган “бўшлиқлар”ни интенсив равишда оқим билан тўлдиришни бошлади. Шаҳар аҳолисининг бу янги шаклланган қатлами бир хил бўлмаган бўлса-да, унинг ижтимоий муносабатлари маҳаллий шаҳар аҳолисининг кайфиятига, шу жумладан исломга нисбатан анча барқарор бўлган эмас. Бу, айниқса Тошкент учун одатий ҳолдир, чунки айнан шу ерда демографик жараёнлар қизғин кечган. Шунинг ҳам ҳисобга олиш керакки, Тошкент ва Бухоро Ўзбекистондаги исломнинг марказлари ҳисобланади, чунки уларда маҳаллий диний идораларнинг асосий маъмурий ва ўқув марказлари жойлашган.

Фарғона водийси, аниқроғи унинг бир қисми Ўзбекистонга (республиканинг шимолий-шарқида) тегишли бўлиб, дин нуқтаи назаридан анча ўзига хос минтақадир. Водийнинг маҳаллий ўзбек аҳолиси ҳар томондан баланд тоғ тизмалари билан ўралган бўлиб, водийда яшовчи бошқа республикалардаги ўзбеклар ва ҳатто бошқа Марказий Осиё халқларининг маҳаллий вакиллари билан анча олдинроқ алоқада бўлиб келган.

Фарғона водийсидан фарқли ўлароқ, республиканинг йирик шаҳарларида исломнинг мавқеи анча кучли эди, шунинг учун бу ерда “атеизм” жараёни бундай можаро шакллари олмади. Мусулмонлар диний идораси ва Ислом институти жойлашган Тошкентда фақат бир маротаба Ислом ва Демократия партияси томонидан 1989 йил 3 февралда (яъни совет даврида) ташкил этилган диний характердаги намойиш амалга оширилган. Бироқ, намойишчилар аслида фақат битта талабни илгари суришди – 1989 йил 15 мартда Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикалари мусулмон руҳонийлари съездида амалга оширилган Диний бошқарма раҳбариятини ўзгартириш. Кейин янги муфтий сифатида илгари Ислом институтининг ректори бўлган Муҳаммад-Содиқ Муҳаммад Юсуф сайланди. Гарчи янги муфти исломни республикадаги сиёсий кучга айлантириш ғоясини очиқ равишда рад этган ва

Фарғона водийсидаги воқеаларнинг ислом билан ҳеч қандай алоқаси йўқлигини таъкидлаган бўлса-да, унинг амалий фаолияти маълум бир сиёсий позициядан далолат беради. Бизга маълумки, муфтий лавозимидаги энг заиф бўғин – у бошлаган Маъмуриятни қайта ташкил этиш, бир қатор нуфузли ислом дини етакчиларини лавозимидан четлаштириш эди, бу аслида Маъмуриятнинг бўлинишига олиб келди, бу сиёсий хусусиятга эга бўлмаса ҳам, бутун жамият учун беқарорлаштирувчи таъсир кўрсатиши мумкин эди. Шунингдек, идора фаолиятидаги айрим молиявий қонунбузарликлар аниқланди. Натижада, 1993 йил апрел ойида. Муҳаммад-Содиқ истеъфога чиқишга мажбур бўлди ва бухоролик имом М. Абдуллаев янги муфтий этиб сайланди. Бу даврда Бухоро ва Самарқандда бутун мустақиллик даврида диний вазият анча барқарор бўлиб қолган эди. Тез орада республикада “диний портлаш” даврида масжидлар сонининг сезиларли даражада кўпайиши “тўхтаб қолди”, кўплаб янги масжидлар қурилиши тугамай қолди; ҳаттоки маҳаллий аҳоли шахсий эҳтиёжлари учун қурилиш материаллари учун қурилиши тугалланмаган масжидларни яширинча қисман бузиб ташлаган ҳолатлар ҳам бўлган. Бундан ташқари, сўнгги икки-уч йилда Бухоро Мир-Араб мадрасасига талабаларни қабул қилиш камайди. Шунга қарамай, анъанавий шаҳар ислом дини ушбу шаҳар марказлари маданиятида асосий ўринни эгаллаб келмоқда. Умуман олганда, республиканинг йирик шаҳарларида унинг сиёсий ва маданий “иқлими”ни белгилайдиган диний вазият бугунги кунда барқарордир.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР (CONCLUSION / RECOMMENDATIONS)

Хуллас, ислом маданий қадриятлари ва урф-одатлари, жаҳон исломи қолдирган улкан маънавий мерос кўп жиҳатдан нафақат минтақамизнинг тарихий тараққиётига қўшган ҳиссасини, балки айни пайтда унинг сифат жиҳатдан янги қиёфасини шакллантирмоқда. Ўзбекистон халқи дин аҳолини энг юқори маънавий-ахлоқий қадриятлар, тарихий ва маданий мерос билан таништириш вазифасини бажаришда давом этишидан манфаатдордир. Ишонамизки, ислом дини ҳамиша эзгу интилишларимиз номига хизмат қиладиган, эзгу ишларимизда бизга ёрдам берадиган юксак қадрият манбаи бўлиб қолаверади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 23 декабрь.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдидлар, тараққиёт шартлари ва кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1997. – Б. 22.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдидлар, тараққиёт шартлари ва кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1997. – Б. 22.
4. Мўминов А. Мовароуннахр ҳанафий фикҳи // Имом Бухорий сабоқлари. – Тошкент, 2001. – № 1. – Б. 88–91.
5. Валихўжаев Б. Хожа Ахрори Вали. Самарқанд: Зарафшон, 1993. – Б. 8–9.